

Всеки от двамата партньори има желание да бъде възприеман като искрен приятел, а неотклонно се стреми към своята цел. Трябва да признаем: мотивите, целите, които преследват и двамата, са от социално и духовно естество, тук няма лична корист. Затова Победоносцев — консерватор, „охранник“, мрачен герой — може да бъде партньор на гения в страниците на книгата, както е бил и в последните години от живота на писателя негов събеседник.

Една от най-интересните черти на тази творба е нейната жанрова неопределеност, да я наречем — жанрова свобода: отсъствието на всякакви предварителни насоки и нагласи към рамките на познатите форми. Това е и студия, и новела. В същност никое истински значително и трайно произведение не може да се побере в изискванията на теорията, в читателските представи за литературните разновидности. Защото то е по-близо до живота, отколкото до това, което по навик обозначаваме като изкуство — романи, повести, разкази, стихотворения. . . Но тук не е дума за това. „Геният и неговият наставник“ е произведение, което напомня за жизнеността на една оригинална линия в нашата литература и култура. Линия, пренебрегвана от някои теоретици и литературни историци, но не и от писателите, нито от читателите. Някои автори продължават да наричат „Записки по българските въстания“ мемоари и с леко, почти нескрито съмнение причислят тази книга към литературата. Мнозина определят „Строителите на съвременна България“ като историография, опитват се да изтръгнат творбата на Симеон Радев от културата и изкуството. В гимназиялна и дори в университетския курс по литература името на Иван Хаджийски не се споменава, прочутата му книга „Бит и душевност на нашия народ“ се предназначаваша за хората на науката като чиста социология. По своята структура, по своята същност тези, както и някои други произведения носят белези на наука, белег тристика, публицистика, мемоари и т. н. Това са сложни, хибридни творби и всяко еднолинейно определение за тях е неточно, бедно, невярно.

Сега, когато става дума за есето на Цветан Стоянов, напомнянето за тези големи произведения на българския дух съсем не е случайно. Не искам да изравнявам различни стойности, напомням само, че усилията на тази линия на смесени жанрове. Не само смесени от духовната дейност. Всички по-значителни публикации на Цветан Стоянов — книги или статии — носят следи от неговия стремеж да изгради симбиоза между белетристичката, философия, критика, история и публицистичката. В досегашните му работи обикновено единият от тези елементи надделяваше. В последната си творба „Геният и неговият наставник“ писателят успя да постигне хармо-

ния на всички тези съставки, толкова далечни, нетърпими една към друга. Неговият текст засяга философски, политически, обществени проблеми, а тяхната интерпретация е чисто литературна, преследена през филтъра на личното, на „своеволното“ възбуждане. Но защо публицистика? В цялата му дейност, в присъствието му като личност от нашия културен живот Цветан Стоянов беше винаги едновременно творец и популяризатор в най-възвишения и благороден смисъл на тази дума. Той пазеше в себе си черти от възрожденската жажда да сподели с всички приобщитото знание, веднага да го прави достойно на другите. Заниманията на този човек с алиенацията бяха истински парадокс. Той бе най-общителният, най-контактният човек, когато съм срещал, изпитваше ужас от призрака на отчуждението.

С „Геният и неговият наставник“ Цветан Стоянов показва още една страна от необятността на изкуството, от способността му да се обновява и обогатява. Във века на кристосванията между науките, във времето на физико-химията, биохимията, астрофизиката, математическата лингвистика, радиоастрономията, изкуството най-малко може да остане в чисти жанрови форми, още повече — във всички времена то ги е пренебрегвало. Тъкмо освен своя значителен смисъл като текст, като съдържание — опит да се надникне в скрити обществени пружини от създаването, съществуването и въздействието на изкуството, творбата на Цветан Стоянов има и своя чисто теоретически принос. Тя издига на ново равнище понятията на съвременния читател за литература, критика, изкуство, разрушава в неговото съзнание и последните остатъци от симпатия към подражателната, епигонска книжнина, повтаряща образци от миналите времена.

Йордан Василев

„ЖИТЬ СТРАСТЯМИ И ИДЕЯМИ ВРЕМЕНИ“

Сборник, Москва, изд. „Молодая гвардия“,
1970

През последните години в съветската литература се забелязват сложни и интересни процеси на търсене, на обновление и изява на нови оригинални дарования. В това интензивно развитие неизбежно изникват проблемите за традиция и новаторство, за действителна самобитност и псевдонаторство, за отношението към наследството, за идейно-естетическия критерий, за положителните тенденции и увлеченията. Тези проблеми изиск-

ват оперативното и компетентно изследване и решаване от страна на литературно-критическата мисъл. Поради сходството на обществено-политическото и литературно-естетическото състояние на нашата и съветската действителност някои от тези въпроси са близки и на днешния ден на българската литература. Нашето внимание е привлечено от сборника литературно-критически статии „Житъ страстями и идеями времени“. Този сборник не само очертава в общи линии съвременното състояние на руската съветска литература, но е показателен и за равнището на съветската литературно-критическа мисъл.

В сборника са подбрани статии на критици с оригинално виждане, с индивидуална стилова и идейно-естетическа нагласа. Сближава ги основният патос на изследванията им — защитата на народностните, демократични, реалистични и хуманистични традиции на руската литература; обединява ги възгледът за литературата като „отражение на народния живот“. Сборникът притежава и известна — открита или вътрешна — полемична насоченост срещу деидеологизацията и дехуманизацията на литературата, срещу псевдонаучния „математически“ подход към художествените явления.

В подхода си към литературните явления критиците изхождат от ясни и последователни марксистически позиции. За тях изкуството е специфична творческа, познавателна и хуманистична дейност на органичния талант. Затова авторите се противопоставят на „математизирането“ и „моделирането“ на литературата, на художествения образ, на богатата и сложна, в известен смисъл „изначална“ същност на изкуството. Сборникът защитава по бесспорен начин предимството на диалектическия комплексен подход към литературата в противовес на отвлеченото логицизиране и схематизиране на претендиращи за научност методи. Макар и изградени на базата на конкретен художествен материал, отделните статии са наситени с по-трайна проблематика и третираат съвременния литературен процес като момент от националната литературна история, от световното културно-естетическо развитие. Само по този начин може да си пропрати път необходимият висок идейно-естетически критерий и да се степенуват по достойнствата им художествените явления. За мащабността на статиите допринася и солидната философско-естетическа и историко-социологическа подготовка на критиците. Напълно в прогресивните традиции на руската критика авторите познават проблемите, конфликтите и многообразието не само на литературата, но и на действителността, което им позволява да решават уверено и зряло въпросите на художествената и житейска правда, първостепенни при оценката на всяко литературно произведение. В сборника се очертава типът на активен литературен критик, въоръжен не само с тясно професионално умение, но и

притежаващ така нужните качества на социолога, историка, хуманиста и политика.

Прави впечатление и вътрешната свобода и независимост на критиците. В някои от статиите (на Ф. Овчаренко, В. Кожин, А. Ланшичкова) смело и без дипломатически дозирки се дискутират и критикуват нашумели книги и автори, като Е. Евтушенко, В. Катаев, А. Вознесенски, Р. Рождественски, В. Аксенов. Явно, истинска и принципиална критика може да съществува само в литературна атмосфера, осигуряваща независимост и неприкосновеност на критика от давлението на извънлитературни фактори, конюнктурни настроения, големи имена и йерархически лостове. Авторите не само не заобикалят острите социални проблеми на действителността, но и воюват за тяхното задълбочено и правдиво изследване от литературата. Но, разбира се, вътрешната свобода, необходима за всяка творческа дейност, в никакъв случай не означава безотговорност и безапелационност на мненията и възгледите. Критичните оценки в сборника са дълбоко аргументирани, наситени с конструктивен дух и загриженост за състоянието и бъдещето на литературата.

За нормалното състояние на една литература са особено нужни полемиките и творческите дискусии. Може да се каже, че почти всички статии, ако не открито, то вътрешно, по патос, са полемични. Но веднага трябва да кажем, че в традициите на руската критика, на руския литературен живот полемиката запазва своя принципиален и творчески характер, без да преминава в честолюбива игра или разчистване на лични сметки. Обвиненията почиват на логическа, естетическа основа и са далеч от грубите намеци, прибързаните политически квалификации и неуважението към личността на опонента.

По дълбочината на концепцията, по методологическото си значение се откроява статията на Вадим Кожин „Поезията и животът“. Тук проблемите са изследвани на високо философско-естетическо равнище, с критерия за трайност и общозначимост на литературните явления.

Авторът се опира на богат материал от световната и руската поезия. Високият му критерий изхожда от големите постижения на поезията, проверени от историята и безспорно влезли в съкровищницата на изкуството. Критикът споделя възгледа за поезията като единство на слово и жизнено поведение, на талант и лична биография на поета. Според Кожин „в истинската лирическа поезия обликът и съдбата на автора трябва напълно да се изпълват в самите стихове. Самата поезия трябва като че ли да стане жива съдба на поета, истински и неповторим негов живот в поетическо слово“. Зад тази изходна теза, не съвсем нова, но затова пък почти забравена и несправедливо пренебрегвана, стои като неопровержимо доказателство цялата история на световната поезия. Достатъчно е да изброим най-зна-

чителните поети на всяка нация, за да се уверим, че между поезията и живота им съществува органично единство — Лермонтов, Есенин, Блок в Русия, Ботев, Яворов, Вапцаров — у нас.

И тъй като че ли поетическата съдба се явява съставка на таланта, защото не всяка лична биография може да стане основа за лирично творчество. „Ако личната съдба на поета в реалната ѝ жизнена конкретност трябва да стане основа, пряк „предмет“ на лирическото творчество, това значи, че самата практическа и духовна биография на поета трябва да бъде истински поетическа, т. е. „достойна“ за изпълнение в поезията.“ От това не следва, разбира се, че поезията трябва да бъде тясно интимна и камерна. Истинският поет не може да стои настрана от „времето“. Но „времето“ се явява в лириката дотолкова, доколкото то е определило личната съдба на поета, доколкото то самото е станало съдба и биография на поета.

Кожинов обосновава разкрива необходимостта за лирика именно от „съдба“ — сложен и напрегнат живот, нередко носещ чертите на героиката или трагедията, живот ярък и богат, свързан с активни „постъпки“. Но под понятието съдба или биография авторът не разбира външната събитийност на живота, състояща се от необичайни изпитания и перипетии или от „романтични събития“. Важен е „вътрешният смисъл и закономерността на биографията на поета“. Само тази „дълбока осмисленост и целеустременост определят истинската поетичност на съдбата“. И подобна поетическа съдба, макар и несвързана с авантюрна сензационност, може да се превърне в „своего рода легенда, пълна със значение“ и непременно носеща някои от съществените черти на времето. По този начин гражданствеността, социалността и мащабността на поезията авторът свързва с най-интимното духовно-поетическо битие на поета. Целостността на лирически характер, „верността на себе си“, „упоритото, пред нищо неспиращо се движение по избрания път“ от нравствени качества на личността се превръщат в основни (и аксиомни) предпоставки за голямата поезия. Но поетът може да бъде истински и значителен само когато стане „частица от духовното битие на хората“, когато с цялото си същество е свързан с народния живот.

Разкривайки диалектиката на индивидуално и социално, на субективно и обективно в поезията, авторът стига до оригиналното схващане на поезията като своеобразно действие и поведение на поетическата личност: „Но за да постигне лирическото произведение тази цел, творчеството на поета трябва да бъде не само дълбоко размишление, не само израз на чувства, не само майсторско словесно творчество, но и непосредствено жизнено действие, пряко участие в живота, поведение.“ Кожинов подчертава /органичната връзка между житейско и творческо пове-

дение на поета. Защото не е възможно поетът в живота си да бъде двуличник, лакей, еснаф или карьерист, а поезията му да бъде благородна, искрена, изпълнена с високи помисли и идеали. В това отношение законите са безпощадни и читателят не може дълго да бъде лъган, още по-малко — историята. Действително практиката и историческите факти показват, че творческият крах дори на талантлив поет започва от нравствената им деградация, от краха на „жизненото им поведение“. Колко често ние отминаваме с безразличие край истинския поет, а сме склонни да възхваляваме „граждански“ поети, между живота и поезията на които съществува явно несъответствие. Поетът може да пише убедително и с успех само за това, „с което той действително живее с цялото си същество“.

Акцентувайки на биографията и жизненото поведение на поета, Кожинов задълбочава концепцията си и се спира на значението на таланта и поетическата култура. Защото не всяка съдба може да се претвори в поезия. „Истинската поезия съществува като че ли на границата на изкуството и живота, на „естеството“. Поетическата култура е необходима за поета, за да може да се издигне над своята житейска съдба и да я претвори в поезия. От голямо значение е и овладяването на предходния поетически опит, защото „извън традициите, извън предшествуващата поетическа култура въобще не може да се създаде нищо значително“. За Кожинов „културата на човека — това не е система от знания, а творческо отношение към натрупаните знания“. Културата не е в емпирическото изучаване на живота, в самоцелното натрупване на готови знания, а преди всичко в способността за самостоятелно мислене, в умението да се постигне вътрешният смисъл на битието. Авторът се обявява против смесването на поетическата култура с „интелектуализма“, доказвайки, че за поета има значение само такава култура, такъв интелектуализъм, които са органична съставка на духовното му битие и изхождат от жизненото му поведение. Философия без съдба и поетическо преживяване е сух рационализъм. Истинският поет пише така, както живее. Затова, когато зад авторите размисли и „философски“ стихове не стои съдба и поетическо поведение, откриваме тезисност, поза или „конструирано“ поведение. Кожинов защитава възгледа за органичността на поезията. В творческият акт поетът участва с цялото си духовно и физическо същество, а не само с разсъдъка или с умението да се правят стихове.

Органичността на поезията авторът свързва логически с единството на съдържание и форма. Схващания за поезията като „конструкция“, „обработка на словото“, възприети от футуристите и акмеистите, а по-късно „вулгарно разбраният лозунг“ за „откритата тенденциозност“ на поезията, за пряко изразяване на едни или други „идеи“, според автора водят тъкмо до разкъсване на диалек-

тическото единство на съдържанието и формата. Особено точно (и нелишени от тревога) са размислите на Кожинов за историческите потресения и промени, настъпили в атомния век, вследствие на които „бяха разрушени устойчивите форми за жизненото поведение на поета, самите предишни типове поетическа съдба“. За закономерен и значителен факт критикът смята връщането „в лоното на класическата поетическа култура“ на почти всички представители на „лявата“ поезия — Пастернак, Асеев, Заболоcki и др. Поезията си има своите устойчиви закономерности и те не могат да се пренебрегват безнаказано по волята на едни или други претенции, честолюбиви желания или поетически моди.

Но може би най-интересният момент от статията на Кожинов е разработката на базата на съвременен материал и според актуалните изчисления на възгледа на Белински за истинските поети и „стихотворците“. Подобно на делението на прозата на „белетристика“ и на „сериозна литература“ е необходимо да се прави разлика и между „сериозна“ и „лека“ поезия. Без да се влага снижаващ елемент в понятието, „леката поезия“ е също необходима, така както е необходимо съществуването на естрадната музика редом със сериозната. Стихотворците са поети, различаващи се от класическия тип поети. Те не се стремят към създаването на трайни поетически ценности, нямат неповторима поетическа съдба, но затова пък отворят понякога най-сполучливо на нуждите на момента, на настроенията на определени обществени групи. Те са поети на бързия рефлекс. Те най-често са свързани с конюнктурата и с поетическата мода (да си припомним безплодните спорове за свободен, по-свободен и класически стих, за традиция и новаторство — това бяха в същност спорове за поетите и стихотворците.) Понякога „стихотворците“ приживе печелят изключителна популярност, радват се на огромни аудитории, рецитират на стадиони и пр. От този род поети са Бенедиктов, Евтушенко, Вознесенски, Рождественски. Понякога шумът около такива поети засляна по-скромния и тих глас на истинския поет, за когото не е най-важно непременно да го чуят. Много често истинските поети, които творят не само за даления момент и затова не могат да разчитат на бърза популярност в този момент, започват истинския си поетически живот едва след смъртта си. При „стихотворците“ положението е обратно — произведенията им умират веднага след събитието, което ги е извикало на живот. Но както поетите, така и „стихотворците“ са различно талантливи. Според Белински Бенедиктов е велик стихотворец. И неговите „напълно разчетени на временност стихове все пак стигнаха до нас, продължават да живеят“ (Кожинов).

В интересната статия на Ф. Овчаренко „Не да изглежда, а да бъде“ аргументирано е изследван проблемът за истинската съвре-

менност и действителното новаторство в съвременната съветска поезия и проза. На базата на творчеството на Катаев, Аксьонов, Вознесенски, Рождественски, Винонен, Шпак и др. и в полемика с някои критици авторът развива правилния възглед за приемствеността в литературата. Според него истинското новаторство не е в „изтънчеността на формата и динамическата ѝ филигранност“, в различните трикове и композиционни обрати, а в съдържанието, в новостта на идеята, в проникновеното изследване на нови страни от националната душевност. Овчаренко се обявява против търсенето на съвременността във външните атрибути, в усложняването и разпада на реалистичния образ, в преакцентуването на динамизма, сложността и техницизма на времето. И тук високите критерии на автора е почерпен от великите образци на руската литературна традиция. Макар и да не можем да се съгласим с всички конкретни оценки на автора, все пак трябва да признаем, че вискателността и принципното отрицание в критиката никога не вреди, макар и понякога да са насочени спрямо автори и произведения, приемани удивително безкритично, „на вяра“ у нас. В своето благодушие и несамостоятелност нашата критика като че ли много лесно се научи да приема всяко търсене за постижение, всяка оригинална съвременна схема — за истинска съвременна творба, намеренията — за резултати, мечтите — за действителност.

Статията на А. Ланшиков „Изповедната проза и героите ѝ“ е характерна със същото критично и зряло отношение към стигащите понякога до ексцентричност и парадирани за съвременност и новаторство „модерни“ търсения. Според автора всяко новаторство трябва да изхожда преди всичко от народната съдба, от дълбокото проникване в действителността, от познанието на съвременния човек. Без оригинално и значително съдържание „изповедната“ форма сама по себе си не осигурява творчески успех и напомня за други, истински образци.

Дмитрий Урнов в статията си „За правата на миналото“ воюва за висок идейно-естетически критерий и дискредитира високомерното отношение към класиката, традициите и завоеванията на миналото. Той компетентно разкрива богатството и неизчерпаемостта на „ясното“ творчество на Шекспир, Пушкин, Чехов. „Но ние просто бихме ласкали своята проникателност, ако започнем да смятаме, че „Повестите на Белкин“ са ни напълно ясни по отношение на направлението на пушкиновската мисъл.“ Подобни, нелишени от основание изводи очертават едно ново и задълбочено отношение към литературното наследство.

Статията на В. Семьонов „Изворите идват от дълбочина“ изследва интересните явления на т. нар. „селска“ проза. Статията на П. Палиевски „Мярата на научността“ разкрива несъстоятелността на отвлечено-кон-

цептивния и структуралистически подход към художествените явления. Авторът не отрича научния критичен метод, но той е за комплексен, диалектичен и отговарящ на спецификата на литературата метод. Критиката не трябва да ограничава и схематизира образа и идеята, а трябва да освобождава и разкрива сложното богатство на художествените явления.

В статията си „Номиналът и обезпечението“ Лев Анински се спира на концепцията за човека в част от съветската литературна критика. Той се обявява против опростяващото, натуралистично и сухо аналитично отношение към човека. Критикът ратува за хармония на духовното и природното, на идеалното и материалното и разкрива нежелателните последици от подобни концепции, ако биха се възприели в художествената практика. Литературата не трябва според автора да се лишава от духовност и идеали, защото те са присъщи на самата човешка природа.

Накрая искам да завърша с обобщение за типа критика, демонстрирана ни в сборника. Прави впечатление мярата на „самоизява“ и на обективен анализ на явленията. Авторите

логично следват своя замисъл, навлизат в дълбочина и не заобикалят проблемите — тяхната самоизява е в степента на проникновението и в оригиналността на идеите и мисленето. Логиката и целеустремеността ги предпазва от маниерни и претендиращи за артистичност белетризации, както и от релативизация на оценките и позициите. И все пак тази обективна и реалистична критика може да бъде наречена и артистична, и есеистична критика, която обаче знае и уважава своя предмет. Авторите се предпазват и от псевдоточността на терминологичната критика, от „цехови“ технологични понятия, ограничаващи достъпността на изложението. Езикът на повечето автори е ясен и точен, но не помалко гъвкав, сочен и богат на нюанси, артистични обрати и асоциации. Дълбоката и оригинална мисъл не се прикрива зад термини или словесни трикове — тя не се страхува да бъде разбрана. При цялата си проблемност и задълбоченост статиите от разглеждания сборник са четивни, занимателни и достъпни за широк кръг читатели — съвсем в традициите на руската литературно-критическа мисъл.

Петър Тонков